

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVI (2018),
Книжка / Issue 1

ИЗБИРАНЕТО НА Д-Р ЖЕЛЮ ЖЕЛЕВ ЗА ПРЕДСЕДАТЕЛ (ПРЕЗИДЕНТ) НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ОТ СЕДМОТО ВЕЛИКО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

Асен ТЮТЮНДЖИЕВ

DR ZHELYU ZELEV'S ELECTION FOR CHAIRMAN/PRESIDENT OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF BULGARIA BY THE SEVENTH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Асен TUTJUNDJIEV

Abstract: The article examines a number of specific political events and processes, which led to Dr Zhelyu Zhelev's election, by the Seventh Grand National Assembly (GNA), as Chairman/President of the People's Republic of Bulgaria. It presents a brief historical overview and analysis of the emergence of a democratic opposition in Bulgaria and the opposition's subsequent discussions with the Bulgarian Communist Party (BCP) at the National Round Table. Special attention is paid to debates within the most important anti-communist federation, the Union of Democratic Forces (UDF), and its initial nomination of Dr Petar Dertliev for the presidency. The article considers the five voting rounds, which did not result in the election of head of state, as emphasis is laid on the motives and political views of the three candidates for the post. The reasons for the BCP's unwillingness to support Dr Dertliev's candidacy and his decision not to run are analysed at considerable length. Attention then focuses on Dr Zhelev's nomination for the post by the UDF and the sixth round of voting by the Seventh GNA, which led to his election as President. The reasons for the BCP's decision to support an opposition candidate are discussed as well as “the historic compromise” that was made in electing, for the first time in several decades, a head of state who was not connected with the Communist Party.

Key words: Zhelyu Zhelev, Chairman/President, National Round Table, Seventh Grand National Assembly, historic compromise.

След заседанието на ЦК на БКП, проведено на 10 ноември 1989 г., и освобождаването на Тодор Живков от поста генерален секретар и Председател на Държавния съвет започва процес, известен като „демократични промени“. Опозицията, съставена от различни неформални сдружения и възстановени опозиционни партии, стремително нараства. На 18 ноември е проведен първият свободен митинг, организиран от КТ „Подкрепа“ и „Екогласност“ на площада пред храм-паметника „Св. Александър Невски“ в София. На 7 декември 1989 г. е учреден СДС – коалиция от опозиционни партии, която е основният опонент на БКП (реформирана в БСП на 3 април 1990 г.) и е носител на промените. Тъй като процесът на демократизиране предполага следване на определени стъпки, от опозицията предлагат на БКП да се пристъпи към формиране на Кръгла маса (КМ) или Национална кръгла маса по подобие на други страни в Източна Европа. Въпреки известните резерви, с които е посрещната идеята от страна на социалистите и опитите за размиване на нейното значение: паралелна кръгла маса на БКП с казионните организации, включване на трета страна – център и т.н., в крайна сметка те се съгласяват. Така за първи път от десетилетия на една маса за водене на политически преговори сядат от една страна управляващите от БКП, а от друга – обединената опозиция в лицето на СДС. Присъстват и други организации, които подкрепят един от двата лагера. Макар и статутът на КМ да не е законово

закрепен, всъщност на нея се вземат най-важните политически решения, а впоследствие Народното събрание ги облича в юридическа форма [Желев, Ж. 2005, с. 315–330].

Заседанията се провеждат от 3 януари до 14 май 1990 г., като от 22 януари започват официалните пленарни заседания, провеждани в зала № 6 на НДК и предавани директно по програма „Хоризонт“ на Българското национално радио. Основните успехи, постигнати на КМ, са премахването на член 1 на Конституцията от 1971 г., разпускане на политическата полиция (част от бившата Държавна сигурност), деполитизиране на армията, полицията, съда, прокуратурата и дипломатическия корпус, разпускане на организациите на БКП по месторабота. Взето е и решение за свикване на Седмото Велико народно събрание (VII ВНС), което да изработи нова конституция. Постигнато е съгласие за премахване на Държавния съвет, като на негово място се създава институцията на едноличния държавен глава. На Кръглата маса се стига до остри дискусии относно лингвистичната формулировка на длъжността, като се оформят няколко варианта: Председател на Републиката, Президент на Републиката, които са неприемливи за делегацията на БКП, и още Председател (Президент) на Републиката и Държавен глава. Всяка делегация може да се подпише със своето мнение след текста, в който се представени четирите варианта. От СДС не се съгласяват с предложението на социалистите държавният глава да бъде юридически упоменат като президент, тъй като за такъв се очаква да бъде избрана личност, която е посочена от БКП. Поддържат схващането че, названието предполага семантично по-широки правомощия. В крайна сметка делегациите приемат компромисния вариант за формулировка – Председател (Президент), като изрично се споразумяват НС да не променя нито названията, нито прерогативите на държавния глава [Стенограма от НКМ, Второ пленарно заседание]. Законово това става посредством чл. 41 от Закона за изменение и допълнение на Конституцията на Народна република България¹.

След промяната на Конституцията от 3 април 1990 г. Държавният съвет е разформиран и Петър Младенов единодушно е избран за Председател (Президент) на Народната република. По време на кампанията за VII ВНС става известен видеозапис от протестния митинг на 14 декември 1989 г. с искането за отмяна на чл. 1 от Живковата конституция за ръководната роля на БКП, в който Младенов изрича фразата: „По-добре танковете да дойдат“. На 6 юли 1990 г. под натиска на студентската стачка той подава оставка.

На 10 юли 1990 г. в гр. Велико Търново се открива учредителното събрание на Седмото Велико Народно събрание. Първостепенната задача, която стои пред него, е избирането на нов Председател (Президент) на Републиката. Избрани са 400 народни представители, част от тях по мажоритарната система, а друга – по пропорционалната. Разпределението на мандатите по политически сили е следното: Българска социалистическа партия (БСП) – 211, Съюз на демократичните сили (СДС) – 144, Движение за права и свободи (ДПС) – 23, Български земеделски народен съюз (БЗНС) – 16, Отечествен съюз (ОС) – 2, независими – 2, Отечествена партия на труда – 1, и Социалдемократическа партия (немарксистки) – 1.

На 14 юли 1990 г. се провежда заседание на Координационния съвет на СДС, на което е поставен въпросът за номинация на личност – кандидат на организацията за Президент (Председател). По това време председател на КС на СДС е д-р Желю Желев. В мемоарната си книга той споделя: „През почивката поканих д-р Петър Дертлиев и му предложих да се съгласи той да бъде официалната кандидатура на СДС“ [Желев, Ж. 2005, с. 346]. Преди да даде своето съгласие, Петър Дертлиев² пита Ж. Желев дали ще отстоява твърдо кандидатурата му и, след като получава утвърдителен отговор, се съгласява.

Кандидатурата му първоначално е подкрепена безрезервно от партиите в коалицията, но на 17 юли 1990 г. на заседание на парламентарната група на СДС, народните представители от БЗНС – Никола Петков изказват възражения срещу неговото кандидатиране³. Мотивите на опонентите са, че

¹ Законът е публикуван в ДВ, бр. 29 от 1990 г. Чрез него се отменя Глава V „Държавен съвет“ в Конституцията от 1971 г. и се учредява нова Глава V „Председател (президент) на Републиката“. Предвижда се неговият мандат да бъде до приемането на новата Конституция от предстоящото VII ВНС, която да определи формата на държавно управление и да рамкира правилата на политическия живот в условията на многопартийната система.

² Д-р Петър Дертлиев е лидер на Българската социалдемократическа партия и е представител на след-деветосептемврийската опозиция. Избран е за депутат още в VI ВНС през 1946 г. Впоследствие е репресиран от комунистическата власт – затворник и лагерист в продължение на десет години.

³ В книгата си „Осанна! Разпни го!“ П. Дертлиев подробно описва как на последващото заседание на 19 юли резерви изказват и представители на радикалдемократите и на Зелената партия.

е прекалено ляв и склонен да преговаря със социалистите. Интересно е да се отбележи, че впоследствие БСП не приема кандидатурата му с точно обратния мотив. За тях той е краен антикомунист, произнесъл едни от най-острите речи по време на митингите. На XII заседание на ВНС, депутатът от БСП Д. Йончев казва от парламентарната трибуна: „На 12 юни в „Свободен народ“ имаше текст, подписан от г-н Дерглиев... В този текст се казваше, че нашите очаквания бяха, че комунистическата партия ще бъде с около 30 на сто влияние в електората. Сега пред нас се появява оптимистичната задача да я направим 10 на сто. Как да гласувам за такъв президент?” [Стенограма от VII ВНС, Дванадесето заседание, с. 65–66].

В самата коалиция СДС лидерите на по-малките партии се опасяват, че набиращата сила БСП ще стане най-мощната и ще ги принизи допълнително. В този тон са и някои изказвания на д-р Дерглиев, че бъдещето принадлежи на социалдемократията. За самото заседание на ПГ на СДС на 19 юли Ж. Желев казва: „Хвърлихме всички усилия да преодолеем различията си и да застанем в пленарната зала като един зад кандидатурата на д-р Дерглиев” [Желев, Ж. 2005, с. 348–350].

В крайна сметка на самото гласуване кандидатурата му е подкрепена само от 55 от 101 присъстващи, а Петър Берон, който е предложен за вицепрезидент, събира 77 гласа. На 24 юли 1990 г. се провежда седмото заседание на VII ВНС, на което за първи път е гласуван избор на Председател (Президент) на Републиката във връзка с желанието на Петър Младенов да бъдат предсрочно прекратени правомощията му, изразено в посланието му от 5 юли 1990 г. Кандидатурата на БСП е проф. Чавдар Кюранов – социолог, един от основателите на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството (3 ноември 1988 г.) и противник на включването на тази организация в СДС. Той е определен като един от реформаторите в социалистическата партия. СДС издига д-р П. Дерглиев, а третият кандидат е председателя на БЗНС – Виктор Вълков. На самото заседание се гласува и процедурата по избирането на нов Председател (Президент) на Републиката, според която изборът трябва да се произведе в срок до един месец, считано от деня на откриването на VII ВНС, т.е. от 10 юли.

На кандидатите за президент са поставени редица въпроси от народните представители и, след като се запознават с тях, започват представянето си. Пръв говори проф. Ч. Кюранов и в обширно експозе отговоря на питанието на депутатите. За убежденията си казва, че са „изградени върху принципите на социалната справедливост, на стремежа към социално равенство и и равенство на възможностите, на ограничение на експлоатацията на трудовете хора, равноправие на всички граждани и солидарност. Отношението ми към тоталитаризма като към един монопол политически, монопол идеологически е било винаги отрицателно“. В изказването си проф. Кюранов обявява позицията си за коалиционно правителство, тъй като „е нужна една антикризисна програма, която да бъде приета и от едните, и от другите с взаимни отстъпки“. Вижда възможност и за съставяне на кабинет с експерти от различни партии [Стенограма от VII ВНС, Седмо заседание, с. 13–20].

След него думата взема д-р П. Дерглиев, който ретроспективно вплита богатия си житейски и политически опит още от преди 9 септември 1944 г. в оценка на трудностите, пред които са изправени обществото и държавата към настоящия момент. Подчертава че, „появяването ми на тази сцена не беше нито моя инициатива, нито на моите приятели“, като има предвид съратниците си от БСП. „Моят приятел, когото безкрайно уважавам – Жельо Желев, ме убеди че това е необходимо. Колко е прав, не знам. Необходимо е не на Съюза на демократическите сили, а на страната. И приемам това като дълг. Защо е дълг ще ви кажа. Защото много хора имат илюзии. Право или криво президентът ще бъде свързан с управлението. Той не е американски президент – той не ще управлява, но ще бъде свързан с управлението. А идва времето на истината, на тежките решения, на неприятните решения. Идват две години, както аз смятам, в които всеки, който поеме кръстният път да управлява, няма да получи рози. И аз поемам този риск” [Стенограма от VII ВНС, Седмо заседание, с. 21–32].

Последен се изказва В. Вълков, който подчертава майсторството на предходните оратори. Вижда председателя като „една бариера пред действията на изпълнителната власт, когато се надхвърлят определените от закона рамки. В днешните условия на трудния преход към демокрация, с който сме се захванали, една основна задача на председателя би трябвало да е умението да сваля градус на напрежението в обществото, да умиротворява, да стабилизира и да гарантира този преход към демокрация. Затова аз виждам по-нататък ролята на председателя не само като гарант за спазване на Конституцията и законите, но и при нужда като вносител на проекти за неотложни и важни закони в Парламента. Особено значение аз придавам на функциите на председателя като гарант за правата на

българския гражданин: политически, икономически, социални, културни, религиозни и други” [Стенограма от VII ВНС, Седмо заседание, с. 32–40]. От това следва, че В. Вълков подкрепя в изготвянето на бъдещата Конституция да бъде предоставено на Президента правото на законодателна инициатива. Той говори и за нуждата от изграждане на силен президентски екип. Действително този въпрос с течение на годините ще става все по-актуален и ще търпи развитие при всеки следващ президент. За В. Вълков външната ни политика трябва да е „на суверенна страна, която уважава всички, но вярва преди всичко в себе си”.

Изборът на 24 юли 1990 г. се провежда от комисия в предварително избран състав. Всички членове са народни представители от различни политически групи. Резултатите от първото гласуване за избиране на Председател (Президент) на Републиката са следните: от общо присъствали 390 народни представители са гласували 389 души, като недействителните бюлетини са 6 броя. Виктор Вълков получава 36 гласа, за д-р Дертлиев са гласували 130 депутати, а за проф. Ч. Кюранов 217. В съответствие с чл. 91, ал. 1 от действащата тогава Конституция, не е избран нито един от тримата кандидати, поради липса на необходимото мнозинство от 2/3 от присъстващите народни представители. Парламентарните групи на БСП и на СДС изразяват съгласие да се пристъпи към повторно гласуване, без да се дебатират отново върху кандидатите. Резултатът от второто гласуване е следният: гласували са 384 народни представители, недействителните бюлетини са 5 броя. В. Вълков получава 37 гласа, д-р. П. Дертлиев – 131, а за проф. Ч. Кюранов са гласували 211 народни представители. Председателят на ВНС Н. Тодоров констатира, че и второто гласуване не е дало резултат, и прави предложение да се направи отлагане за следващото гласуване, което да се проведе на 26 юли 1990 г. Мотивите му са, че през това време „основните парламентарни групи могат да влязат във връзка и да се опитат все пак да намерят някакво по-приемливо решение”⁴. Гласуването за Председател (Президент) се отлага за предложената дата.

Резултатите от гласуването показват, че проф. Ч. Кюранов събира малко над гласовете от собствената си парламентарна група, а при второто – точно толкова колкото народни представители има БСП – 211 гласа. Д-р П. Дертлиев не събира дори гласовете на групата на СДС – 144 депутати (получава 130 гласа на първото и 131 гласа на второто гласуване). Това безспорно е тежък удар върху престижа и целостта на коалицията и Ж. Желев свиква на другия ден (25 юли) заседание на парламентарната група на СДС в зала „Изток”. В мемоарите си споделя, че произнася „слово, което повече приличаше на четене на конско евангелие. Но нямаше как. Ние просто се проваляхме пред очите на цяла България, да не говорим за нашите привърженици, които ни подкрепяха и свързваха надеждите си за бъдещето с нашите усилия и борби” [Желев, Ж. 2005, с. 351–352].

Д-р П. Дертлиев остава кандидатурата на СДС и за следващото гласуване. Непроменени са и останалите кандидатури. На 26 юли 1990 г. се провеждат две гласувания за избор на Председател (Президент) от VII ВНС. На третото поред гласуване се установяват 386 бюлетини, от тях недействителни са 9 броя. За В. Вълков са гласували 41 народни представители, за д-р П. Дертлиев – 146 и проф. Ч. Кюранов получава 190 гласа. Отново няма избран Президент. Депутатът от групата на СДС Стефан Нешев се обръща към В. Вълков с „молба да прояви разбиране и да не поляризира в три посоки избора ни. Да ни даде възможност да потърсим едно решение между двата полюса”. Последва отговор от страна на групата на БЗНС, че кандидатурата не е негово лично решение, а е издигната от шестнайсетте народни представители и не би следвало да се елиминира тяхната воля. Компромисът действително е неизбежен, но той трябва да узрее в Парламента, казва още народният представител от земеделската партия. Желю Желев също се изказва, като подчертава уважението си и към тримата кандидати и заявява че, „нашата кандидатура твърдо продължава да бъде д-р П. Дертлиев, но смятам, че не бива да се правят отводи на други кандидати от собствената партия” [Стенограма от VII ВНС, Седмо заседание, с. 43].

Четвъртото поред гласуване се провежда на същия ден – 26 юли. Гласували са 384 народни представители, недействителните бюлетини са 7. В. Вълков получава 37 гласа, д-р П. Дертлиев – 146,

⁴ Записаното в стенограмата от седмото заседание на VII ВНС доказва, че основните политически сили са относително единни. От БСП думата взема Ал. Лилов, който приканва: „да се съгласим с предложението утре да посветим деня на консултации вътре в политическите сили и между политическите сили, за да се помъчим да намерим разумно решение на президентския въпрос. Възможни са нови кандидатури, възможна е обединяваща кандидатура, възможни са преговори”. От страна на СДС се изказва Д. Луджев, който възприема предложението.

а проф. Ч. Кюранов – 194. Депутатите решават следващото гласуване да се проведе на 30 юли 1990 г. [Стенограма от VII ВНС, Девето заседание].

Разрешаването на президентския въпрос влиза в задънена улица. Желю Желев започва да търси резервен вариант, в случай че кандидатурата на д-р П. Дертлиев се окаже неизбираема и на петото гласуване. Споделя, че е поканил на разговор Блага Димитрова и Йордан Василев. Предлага на Блага Димитрова да бъде издигната кандидатурата ѝ за Президент от СДС, тъй като се ползва с високо доверие в обществото. Ж. Желев казва, че е „сондирал с други хора от КС и че идеята се посреща добре”, но след размисъл на следващата вечер тя отказва [Желев, Ж. 2005, с. 352].

Акад. Николай Тодоров (председател на VII ВНС) пише: „Последвалите контакти между ръководствата на БСП и СДС доведоха до разискване върху кандидатурата на Петър Берон. Много усилия струваше на участвалите в обсъждането Александър Лилев и Андрей Луканов да убедят парламентарната група и Висшия съвет на БСП да приемат Петър Берон като евентуален кандидат за Председател (Президент). Независимо обаче от предварителната договорка след провеждането на четири гласувания на петото Желев отново издигна кандидатурата на П. Дертлиев. Ясно бе, че и в КС на СДС Петър Берон не бе успял да се наложи” [Тодоров, Н. 1993, с. 74].

Заседанието на 30 юли започва с политическа декларация на председателя на парламентарната група на БСП Ал. Лилев, която се отнася до настъпилите трудности в процедурата по избор на Президент. В нея той казва: „Нужно е общо, писано или неписано, политическо споразумение между основните политически сили за преодоляване на съществуващото поляризиране и острата конфронтация в нашето общество. Нужна е такава структура и такъв състав на трите вида власти, който ще осигури гражданския мир и успешното завършване на икономическата, политическата правната и екологичната реформа у нас. Ние не желаем монопол върху цялата власт и се стремим към това.” Воден от тези и редица други съображения, Ал. Лилев оттегля от името на парламентарната група на БСП кандидатурата на проф. Ч. Кюранов. Заявява че, депутатите на БСП ще гласуват за онзи от двамата кандидати, „който поставя политиката на национално съгласие над партийните интереси”. След него думата взема Ж. Желев, който също говори за нарасналото напрежение в обществото и казва че, е необходимо „екстрено” да бъде избран президент. Той изрича основната причина (и според мен) БСП да не подкрепи д-р П. Дертлиев: „Ние разбираме опасенията както в средите на БСП, така и в някои среди на СДС за възможността БСП като президентска партия да стане изведнъж неимоверно силна. БСП се опасява от това, че в този преходен период на реформация голяма част от нейната маса би могла по силата на нашата национална психология да бъде погълната от Социалдемократическата партия. Някои формации в СДС се опасяват също от засилване на БСП, чрез което наляво от центъра ще се получи дисбаланс. Аз съм дълбоко убеден, че д-р Дертлиев разбира, съзнава напълно важността на историческия момент и няма в никакъв случай да постави интересите на собствената партия над интересите на страната и народа” [Стенограма от VII ВНС, Десето заседание]. Д-р Ж. Желев отново, но вече за последен път застава зад неговата кандидатура.

Маневрата на БСП с оттеглянето на кандидатурата на проф. Кюранов и гласуването на „червените” депутати за В. Вълков за малко да доведе до неочакван резултат. На петото поред гласуване за избор на Председател (Президент) бюлетини пускат 389 народни представители, като 2 от тях са недействителни. В. Вълков получава 257 гласа, които са само с три по-малко от необходимия брой, за да бъде избран. За д-р П. Дертлиев гласуват 130 депутати. Акад. Н. Тодоров пише: „Депутатите-социалисти се разтичаха да намерят отсъстващите народни представители, успяха да направят това, но до второ гласуване не се стигна. Беше упражнен натиск над В. Вълков, той сам помоли да не се гласува втори път и гласуването да се отложи” [Тодоров, Н. 1993, с. 74–75].

От така написаното логичният извод, който може да се направи, е, че „натискът” е дошъл от ръководството на БСП, защото само който дава подкрепа, може и да я оттегли. Водещите фактори в социалистическата партия са осъзнавали, че избирането на В. Вълков, издигнат от малобройна формация, няма да успокои напрежението в обществото, а напротив – то ще ескалира. Едно от предвидимите последствия е засилване на негативните нагласи към самата БСП. Става пределно ясно, че д-р П. Дертлиев е неизбираема кандидатура, тъй като няма да получи гласовете на социалистите, а В. Вълков, лишен вече от същите тези гласове, не би имал никакъв шанс. Така ще се стигне до „историческия компромис”, в името на който БСП ще подкрепи кандидат, издигнат от СДС, но различен от д-р П. Дертлиев.

Ж. Желев разказва, че на 30 юли е проведена среща в частна квартира, на която са представени всички партии в коалицията СДС. Борис Кюркчиев се обръща към него с думите: „Слушай, г-н председател, ние не случайно сме се събрали тук. Дертлиев е неизбираем. Виждаш накъде отиват нещата в страната... Събитията могат да излязат от контрол. Ако сега загубим изборите за президент, да знаеш че няма да има СДС... СДС ще се разпадне. Затова ти трябва най-после да се съ согласиш да издигнем кандидатурата ти за Президент. Тебе ще те изберат”. След продължителни дискусии и разискване на въпроса за бъдещето на СДС и единството на коалицията д-р Ж. Желев приема да бъде издигнат за Президент. Същият ден Ивайло Трифонов и Димитър Луджев от името на ПГ на СДС предлагат да се смене кандидатурата на д-р П. Дертлиев и издигат тази на председателя на КС.

Ж. Желев споделя, че „към края на юли 1990 г. явно е имало някакви неофициални контакти и разговори между лидери на СДС и БСП относно избора за президент и по-специално за издигането на моята кандидатура”. Самият той признава, че се е срещнал с проф. Ч. Кюранов, който от името на ВС на БСП му обещава подкрепа, ако се кандидатира, но Ж. Желев отказва [Желев, Ж. 2005, с. 354–356].

Разговорите между ръководствата на партиите описва и акад. Н. Тодоров: „Андрей Луканов изясни как е станало това. Поискана е била срочна среща с него от Ивайло Трифонов, Димитър Луджев и Стоян Ганев, които предложили да сменат кандидатурата на Петър Дертлиев и да се издигне и гласува кандидатурата на Желю Желев в името на историческия компромис” [Тодоров, Н. 1993, с. 74–77].

На 30 юли 1990 г. в зала № 10 на Парламента се състои среща на представителите на двете основни политически сили, на която се преговоря за условията, при които мнозинството би подкрепило кандидат на опозицията. От страна на БСП присъстват: Ал. Лилов, А. Луканов, Ч. Кюранов и Д. Драганов, а от СДС – Ж. Желев, Ст. Ганев, Д. Луджев и Кр. Неврокопски. Луканов прочита условията, при които БСП би подкрепила кандидатурата на Ж. Желев:

1. той да е единствен кандидат за Президент;
2. вицепрезидентът да е от БСП;
3. съгласуване на усилията по въпроси от надпартийно, национално значение;
4. потвърждаване на споразуменията на Кръглата маса за взаимодействие;
5. парламентарен консенсус за главните задачи (Конституция и програмно правителство);
6. парламентарна подкрепа за новия кабинет;
7. организиране на избори за местни органи на властта.

След прочитане на точките Ж. Желев казва: „Има и осмо условие – отвод”, което видимо стряска представителите на БСП. Те уточняват, че условията нямат ултимативен характер, а става дума за приблизителни параметри, според които трябва да се работи. След внимателното им прочитане Ж. Желев отбелязва, че исканията на БСП са отправени, за да служат по-скоро за успокояване на собствените ѝ привърженици и народни представители, и се съгласява с тях [Желев, Ж. 2005, с. 357–350].

На 31 юли се провежда XII заседание на ВНС. Елена Кирчева оттегля кандидатурата на В. Вълков от името на БЗНС с думите: „Оттеглянето е израз на нашето разбиране за голямата нужда в този момент от национално съгласие на всички политически сили”. След това самият той казва че, „не се чувствам достатъчно уверен в такъв момент да пристъпя към ръководството на държавата при положение, че отсега виждам в парламента една група от около 130 души, на чиято подкрепа аз вероятно няма да разчитам. Считаю, че един Председател на Републиката има нужда от по-голямо мнозинство при избора си, за да се чувства уверен в ръководството на държавата“.

Велко Вълканов взема думата и издига кандидатурата на Никодим Попов, който е заместник-председател на ВНС, който отказва с думите: „Заявявам ви добросъвестно и сърдечно: аз не приемам и оттеглям това предложение, защото като имам предвид моята възраст, не ще бъда готов и годен да изпълня този тежък кръст и отговорност към майка България!”. Всички народни представители стават на крака и продължително го аплодират. Следва реч на д-р П. Дертлиев, в която казва: „Един кандидат – г-н Вълков оттегли своята кандидатура. Аз също я оттеглям. Оттеглям я, защото един президент трябва да се ползва с доверието на Парламента. Нашият народ трябва да види, че има един президент на когото вярва”. Тогава Стоян Ганев като говорител на ПГ на СДС официално издига кандидатурата на Ж. Желев: „Уважаеми Господин Председател, уважаеми народни представители! Имам важното поръчение на парламентарния Съюз на демократичните сили да направя предложението на парламентарния Съюз на демократичните сили за кандидат за Президент (Председател) на Народна република Бъл-

гария [оживление] г-н Желю Желев. [Народните представители на СДС, станали прави, с продължителни ръкопляскания посрещат предложението]”. След това представя биографична справка на кандидата. Ал. Лилов взема думата и предлага: „Да изслушаме словото на новия кандидат за президент на нашата Република – д-р Желю Желев, да чуем каква е неговата програма”. Освен това той иска и да бъде дадено време тъй като „нашата парламентарна група не познава това предложение”. Ж. Желев не представя своите виждания, като казва: „Поради извънредните обстоятелства, при които беше издигната моята кандидатура в един и половина, аз не съм си направил експозе, с което да изляза и да изложа своите виждания за бъдещето на страната, за изхода от кризата и прочие. Запазвам си това право, когато отговарям на въпросите, да дам цялостен отговор. Мисля, че това ще бъде по-сериозно”. Той благодари и на групата на БЗНС, която подкрепя кандидатурата му. Следват над 120 въпроса от народни представители, които обхващат както политически въпроси, свързани с мирния преход, състоянието на въоръжените сили и външната политика, така и тясноспециализирани питання, отнасящи се до цената на тютюна и проблемите в животновъдството [Стенограма от VII ВНС, Дванадесето заседание].

Гласуването на кандидатурата остава за следващият ден – 1 август 1990 г., когато е проведено XIII заседание на ВНС. В обширно експозе Ж. Желев разяснява политическите си виждания: „Аз съм категорично за мирен преход и за гаранции за мирен преход при всички условия. Затова е необходима реална парламентарна демокрация, в която да съществува конструктивна опозиция, а не отгледана опозиция. Бързо осъществяване на икономическите и политическите реформи, от които страна се нуждае, за да се развържат инициативата и предприемчивостта на българските граждани. Преди всичко ускоряване на приватизацията, приоритетно развитие на селското стопанство, тъй като то е в състояние най-бързо да даде плодовете на реформата”. Ж. Желев засяга въпроса и за „нежната революция”, което подтиква Ал. Лилов да го помоли да разясни неговото „предвиждане за възможното съчетаване, още през тази зима в България, на парламентарната демокрация с нежната революция”. Ж. Желев заявява: „Най-добре е България да се развива по парламентарен път. Но когато аз говоря за възможността от такова съчетаване имах предвид нещата да получат и друго развитие, ако у нас по парламентарен път не се развиват достатъчно бързо, достатъчно адекватно на изискванията на нашето общество и ако ние стигнем до процеси, които ще започнем трудно да овладяваме”. Впоследствие изразява надежда че „нашата „нежна революция” да бъде законодателната дейност на ВНС. И това да бъде нашият принос в източноевропейския процес” [Стенограма от VII ВНС, Тринадесето заседание].

Депутати от БСП изказват недоволството си от това, че Ж. Желев не отговорил на много от поставените му въпроси на предишното заседание. В. Вълков, упълномощен от ръководствата на БЗНС, БСП и СДС, изразява подкрепата им за декларацията и за кандидатурата. След него А. Луканов потвърждава съгласието на парламентарната група на БСП да гласува за Ж. Желев, като подчертава, че това решение „произтича от чувство за отговорност пред нацията, от разбирането, че нейните интереси са действително над всичко” [Стенограма от VII ВНС, Тринадесето заседание, с. 144–145].

Пристъпва се към гласуването, като от 392 народни представители, гласуват 389. От тях 284 са гласували за Ж. Желев. С 25 гласа над необходимите за Председател (Президент) на Народна република България е избран Ж. Желев, получил мнозинство от 2/3 от присъстващите народни представители в съответствие с чл. 91, ал. 1 от Конституцията⁵. Ж. Желев подписва клетвения лист, а всички народни представители стават на крака.

Акад. Н. Тодоров пише: „Самият Желю Желев бе развълнуван. Касаеше се за важен политически избор и това се съзнаваше от присъстващите” [Тодоров, Н. 1993, с. 78].

Избирането на вицепрезидент е предшествано от леко комичен момент, за който разказва Ж. Желев: „По предварителна уговорка веднага след моето избиране аз трябваше да предложа за вице-

⁵ В стенограмата от XIII заседание на VII ВНС е описан подробно тържественият церемониал, чрез който новоизбраният президент полага клетва. Председателят на ВНС чете дума по дума, а той повтаря след него: „Заклевам се в името на Народна република България да спазвам точно Конституцията и законите на страната и във всичките си действия да се ръководя от интересите на народа. Заклех се”.

президент Атанас Семерджиев. Но при всеобщата врява, аз, след като изразих своята благодарност към депутатите, забравих да предложа вицепрезидент и се запътих към обичайното си място на първата банка. Но докато слизам от трибуната, виждам, че Луджев и другите депутати от СДС от първата банка ми сочат трибуната. Обръщам се и виждам изумените физиономии на председателя и зам.-председателя на ВНС. Те са помислили, че аз съм се отметнал от ангажимента да предложа кандидатурата на Ат. Семерджиев за вицепрезидент и сега се чудеха какво да правят. Върнах се на трибуната и предложих Семерджиев за вицепрезидент” [Желев, Ж. 2005, с. 375–376].

Ат. Семерджиев е избран за вицепрезидент с явно гласуване, при което двама са против, а седем се въздържат. Той полага същата клетва и подписва клетвения лист. Така на 1 август 1990 г. двойката Ж. Желев и Ат. Семерджиев встъпва в длъжност.

След промените БСП се разграничава от идеята за партията държава. Партията се стреми да се впише в новите променливи времена като структура, участваща в разграждането на тоталитарната държава и създаването на демократични принципи на управление. Ръководителите на социалистите ясно заявяват, че не желаят да узурпират цялата власт, с което искат да покажат, че еволюират. Едновременно с това, те целят и отслабване на напрежението, завладяло страната. Въпреки това социалистите не са склонни да подкрепят кандидатурата на д-р П. Дертлиев. Съществуват няколко политически мотива за тази им позиция. От една страна, между БСП и БСП съществува идейна близост, Ал. Лилев казва след оттеглянето на кандидатурата му: „Да, наистина ние стоим най-близо до тази партия. И ако трябва да бъда още по-искрен, д-р Дертлиев, ние бихме желали това разстояние да се скъси още повече. Но това е движение един към друг. И Вие не бива да очаквате само нашето движение” [Стенограма от VII ВНС, Дванадесето заседание, с. 68]. Ако той бъде избран за Председател (Президент), вероятността да се получи „ефектът на победителя” и гласоподавателите, стоящи вляво от центъра, да бъдат засмукани от Социалдемократическата партия е голяма. Това би бил пряк удар срещу БСП, защото би разцепил нейната електоралната маса. В думите на Ал. Лилев личи една коренно различна идея, една проекция за бъдещето. Д-р Дертлиев да не бъде избран за президент, като след време влиянието му в обществото ще бъде по този начин ограничено и евентуално тогава да бъде привлечен като коалиционен партньор от БСП, но вече под опеката на „големия брат“. Подобен ход пряко би нанесъл щети и на самото СДС. Така действително се стига до избирането на президент на малцинството и това е д-р Ж. Желев. Би могло да се утвърди, че с подкрепата си за него БСП постига значителен успех – от една страна елиминира крайно неудобния им д-р П. Дертлиев, а от друга – лишава СДС от фигурата на обединител във време, когато коалицията едва прохода. Д-р Ж. Желев е свързващото звено между диаметрално различни в политическия спектър организации – от социалдемократи през земеделци и „зелени“ та чак до радикалдемократи.

Легализирането на опозицията се случва на Националната кръгла маса. Фактът, че БКП започва преговори със СДС, е и моментът на признаването на опозиционната партия за политически противник. Въпреки че коалицията има 144 депутати в VII ВНС, тя не е овладяла нито една от властите – начело на изпълнителната е кабинетът на Луканов, а президент е Петър Младенов. Избирането на Ж. Желев за държавен глава е началото на „институционализирането” на опозицията, както и своеобразен „пусков механизъм” за бъдещите промени. Вътре в страната то донася ентузиазъм и удовлетворение на „сините” привърженици, а в международен план официализира промените, които се извършват у нас. За първи път от 1947 г. имаме избран държавен глава, който не е комунист и трябва да провежда външна политика в условията на променящия се свят. Смятам, че и в средите на БКП се е осъзнавало, че от външнополитическа гледна точка представителите на „западните демокрации” са държали да контактуват с лица, несвързани с бившия режим и номенклатура, но заемащи официални длъжности. Така комунистите показват, че еволюират в демократични социалисти, които зачитат ценностите на либералната демокрация. По всяка вероятност и страхът изиграва роля, за да бъде подкрепен кандидатът на СДС – от ескалацията на напрежение вътре в страната, но и породеният от несигурността в международен план, отнасяща се до възможната изолация на държавата и дори до запазването на териториалната цялост (Берлинската стена е съборена, предстои рухването на СССР и обезсмислянето на Варшавския договор като военно-политически съюз).

Отстъпването от страна на социалистите на президентския пост отразява началото на новите реалности у нас и в Източна Европа. То е и предвестник на бъдещият „двуполюсен модел”, който ще бележи политическия живот в България през следващите десет години.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES***Архивни източници / извори:***

Стенограма от НКМ, Второ пленарно заседание [Stenograma ot Natsionalnata kragla masa, Vtoro plenarno zasedanie]

Стенограма от VII ВНС, Седмо заседание [Stenograma ot VII VNS, Sedmo zasedanie]

Стенограма от VII ВНС, Девето заседание [Stenograma ot VII VNS, Deveto zasedanie]

Стенограма от VII ВНС, Десето заседание [Stenograma ot VII VNS, Deseto zasedanie]

Стенограма от VII ВНС, Дванадесето заседание [Stenograma ot VII VNS, Dvanadeseto zasedanie]

Стенограма от VII ВНС, Тринадесето заседание [Stenograma ot VII VNS, Trinadeseto zasedanie]

Публикации:

Дерглиев, П. 2001 – Петър Дерглиев. Осанна! Разпни го! София: Слънце, 2001. [Petar Dertliev. Osanna! Razpni go! Sofia: Slantse, 2001.]

Желев, Ж. 2005 – Желю Желев. Въпреки всичко. Моята политическа биография. София: Колибри, 2005. [Zhelyu Zhelev. Vapreki vsichko. Moyata politicheska biografiya. Sofia: Kolibri, 2005.]

Тодоров, Н. 1993 – Николай Тодоров. VII Велико народно събрание зад кадър. София: Христо Ботев, 1993. [Nikolay Todorov. VII Veliko narodno sabranie zad kadar. Sofia: Hristo Botev, 1993].

Съкращения:

Стенограма от НКМ – Стенограма от Националната кръгла маса [Stenograma ot Natsionalnata kragla masa]

Стенограма от VII ВНС – Стенограма VII Велико народно събрание [Stenograma ot VII Veliko Nnarodno sabranie]